

BACH

EEN HOORCOLLEGE OVER
ZIJN LEVEN EN WERK

door Leo Samama

Inhoudsopgave

College 1. Bach: beeldvorming en biografisch overzicht

- H1. Inleiding: wie was Bach?
- H2. Bachs opleiding en ontwikkeling
- H3. Bachs leven en werk in Köthen en Leipzig

College 2. Bach en de kerk

- H4. De koralen
- H5. De cantates
- H6. De passies en de late kerkelijke werken

College 3. De composities voor het hof

- H7. De instrumentale muziek
- H8. Bach als klavecijnist
- H9. De wereldlijke cantates

College 4. Composities voor hemzelf en zijn kinderen

- H10. Het verzamelen en leren van technieken
- H11. De Goldbergvariaties en de Kunst der Fuge

College 5. Op weg naar Bach

- H12. De herontdekking van Bach
- H13. De ontwikkeling van de uitvoeringspraktijk

College 6. Bach tot in onze tijd

- H14. Bachinvloeden in de 19e eeuw
- H15. Bachinvloeden in de 20e eeuw

Biografie Leo Samama
Gebruikte muziekfragmenten
Aanbevolen literatuur en websites
Enkele notities en citaten
Enkele liedteksten

LEO SAMAMA

Drs. Leo Samama studeerde muziekwetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Bij Rudolf Escher studeerde hij enkele jaren het vak compositie. Van 1977 tot 1991 was hij docent aan de conservatoria van Utrecht en Den Haag en de Rijksuniversiteit Utrecht. Tevens werkte hij als recensent bij De Volkskrant en schreef hij voor NRC/Handelsblad, de Haagse Post en Luister. Hij was artistiek coördinator van het Residentie Orkest en directeur van het Nederlands Kamerkoor.

Samama heeft vele boeken, artikelen en composities geschreven. Van hem verschenen eerder de hoorcolleges *Mozart, Beethoven, Stravinsky, Mahler, Debussy, Schubert, Monteverdi, Wagner, Klinkende geschiedenis* en *De taal van muziek*. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muzikleven is hij in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

STUDIUM GENERALE UNIVERSITEIT LEIDEN

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Studium Generale Universiteit Leiden.

Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op:

<http://www.studiumgenerale.leidenuniv.nl>

Gebruikte muziekfragmenten

College 1. Bach: beeldvorming en biografisch overzicht

Matthäus Passion BWV244

RIAS Kammerchor, Akademie für Alte Musik Berlin olv René Jacobs, Harmonia Mundi

Toccatina in d BWV565

Simon Preston, orgel, Deutsche Grammophon

Missa BWV233, Kyrie

Collegium Vocale Gent olv Philippe Herreweghe, Erato

Palestrina Missa sine nomine a 6, Benedictus

Cantarte Regensburg olv Hubert Velten, Capriccio

Trauerode BWV198

Collegium Vocale Gent, La Chapelle Royale olv Philippe Herreweghe

Harmonia Mundi

Cantate BWV174 Ich liebe den Höchsten von ganzem Gemüte

The Monteverdi Choir, English Baroque Soloists olv John Elliott Gardiner

SDG

Ouverture in F BWV820

Andrea Banaudi, klavecimbel, La Bottega Discantica

Kaffeekantate BWV211

Emma Kirkby, sopraan, Academy of Ancient Music olv Christopher

Hogwood, DECCA

College 2. Bach en de kerk

Ein feste Burg als koraal

Vocal Concert Dresden, Berlin Classics

Cantate Ein feste Burg BWV80: Und wenn die Welt voll Teufel wär

Bach Collegium Japan olv Masaaki Suzuki, BIS

Orgelkoraal Ein feste Burg BWV720

Bernard Foccroulle, orgel, Ricercar

Komm, heiliger Geist, als koraal

Concentus Vocale Griesensis, Milano Dischi

Komm, heiliger Geist als orgelprelude BWV652

Claudio Astronio, orgel, Milano Dischi

Komm, heiliger Geist als orgelprelude BWV651

Gail Archer, orgel, Meyer Media

Vioolsonate BWV1005

Isabelle Faust, viool, Harmonia Mundi

Cantate Ach, lieben Christen, sei getrost BWV114

Makoto Sukarada, tenor, Bach Collegium Japan olv Masaaki Suzuki, BIS

Johannes Passie BWV245

Mark Padmore, Collegium Vocale Gent olv Philippe Herreweghe, Harmonia Mundi

Mattheus Passie BWV244

Cornelia Samuelis, Paul Agnew, Claus Mertens, Amsterdam Baroque Orchestra and Choir
olv Ton Koopman, Challenge Classics

Fuga in Es BWV552

Rainer Goede, orgel, Querstand

College 3. De composities voor het hof

- Vierde orkestsuite BWV1069
Freiburger Barockorchester, Harmonia Mundi
- Vivaldi, Concert voor twee violen in a RV522
Café Zimmermann, Alpha Productions
- Bach naar Vivaldi, Concert voor twee violen in a, voor orgel BWV593
Ton Koopman, orgel, Novalis AVC inc.
- Concert voor twee violen in d BWV1043
Gottfried von der Goltz, Petra Mülleians, Freiburger Barockorchester,
Harmonia Mundi
- Brandenburgs Concert nr.5 BWV1050
Andreas Staier, klavecimbel, Musica Antiqua Köln olv Reinhard Goebel, Deutsche Gram
mophon
- Partita nr.1 BWV825 voor klavecimbel
Ton Koopman, klavecimbel, Challenge Classics
- Cantate Tönet, ihr Pauken BWV214
Collegium Vocale Gent olv Philippe Herreweghe, Harmonia Mundi
- Cantate Durchlauchtster Leopold BWV173a
Bach Collegium Japan olv Masaaki Suzuki, BIS
- Vioolsonate in e BWV1023
Andrew Manze, viool, Richard Egarr, klavecimbel, Jaap ter Linde, gamba, Harmonia Mundi

College 4. Composities voor hemzelf en zijn kinderen

- Italiaans Concert BWV971
Mireille Lagacé, klavecimbel, Calliope
- Das wohltemperierte Klavier Boek 1 BWV846-869
Bob van Asperen, klavecimbel, Erato
- Goldbergvariaties BWV988
Andreas Staier, klavecimbel, Harmonia Mundi
- Kunst der Fuge BWV1080
Gustav Leonhardt, klavecimbel, Deutsche Harmonia Mundi
Hesperion XX olv Jordi Savall, AliaVox

College 5. Op weg naar Bach

- Bach-Mendelssohn - Matthäus Passion (1829)
Markus Schafer, tenor, Chorus Musicus Köln, Neues Berliner Kammerorchester
olv Christoph Spering, Opus 111
- Bach-Mozart - Fuga voor strijkkwartet BWV871
Hagen Quartett, Deutsche Grammophon
- Tweede partita BWV1004, Chaconne
Isabelle Faust, viool, Harmonia Mundi
- Bach-Schumann - Partita 2, Chaconne
Haroutune Bedelian, viool, Lorna Griffitt, piano, Centaur
- Bach-Brahms - Partita 2, Chaconne
Anatol Ugorski, piano, Deutsche Grammophon
- Bach-Busoni - Partita 2, Chaconne
Peter Rösler, piano, Berlin Classics
- Bach-Rachmaninov - Partita 3 BWV1006, Prelude
Bernd Glemser, piano, Oehms Classics
- Bach-Stokowski - Fuga 1 uit Das wohltemperierte Klavier BWV846

BBC Philharmonic olv Matthias Bamert, Chandos
 Bach-Webern - Ricercare a 6 uit Das musikalische Opfer BWV1079
 Berliner Philharmoniker olv Pierre Boulez, Deutsche Grammophon
 Hoge Messe BWV232
 The Philharmonic Choir, London Symphony Orchestra olv Albert Coates, Stradivarius
 (1929)
 Hohe Messe BWV232
 Bach Collegium Japan olv Masaki Suzuki, BIS
 Matthäus Passion BWV244
 Ilona Durigo, Herman Schey, Toonkunstkoor Amsterdam,
 Concertgebouworkest olv Willem Mengelberg, Philips (1939)
 Matthäus Passion BWV244
 Gerd Türk, tenor, Koor en orkest van de Nederlandse Bachvereniging olv Jos van Veldho
 ven, Channel
 Matthäus Passion BWV244, koraal Was mein Gott will
 Gabrieli Consort and Players olv Paul McCreech, Archiv
 Matthäus Passion BWV244, Erbarme dich
 Michael Chance, countertenor, English Baroque Soloists olv John Elliott Gardiner, Archiv

College 6. Bach tot in onze tijd

Mozart - Jupiter Symfonie
 Orkest van de 18e eeuw olv Frans Brüggen, Philips
 Beethoven - Pianosonate in As, opus 110
 Trudelines Leonhardt, fortepiano, Musica Omnia
 Beethoven - Grosse Fuge, opus 133
 Hagen Quartett, Deutsche Grammophon
 Mendelssohn - Magnificat in D
 Berlin Singakademie, Staatskapelle Berlin olv Dietrich Knothe, Capriccio
 Bach - Magnificat BWV243
 Collegium Vocale Gent olv Philippe Herreweghe, Harmonia Mundi
 Mendelssohn - Paulus
 Collegium Vocale Gent, Orchestre des Champs-Élysées olv Philippe Herreweghe,
 Harmonia Mundi
 Saint-Saens - Tweede pianoconcert
 Emil Gilels, piano, L'Orchestre de la Société du Conservatoire de Paris olv André Cluytens,
 Melodia (1954)
 Franck - Prelude, choral et fugue
 Hannes Minnaar, piano, Cobra Records
 Brahms - Vierde symfonie
 Wiener Philharmoniker olv Carlos Kleiber, Deutsche Grammophon
 Busoni - Fantasia contrappuntistica
 John Ogdon, piano, Continuum
 Stravinsky - Pianoconcert
 Olli Mustonen, piano, Deutsches Sinfonie-Orchester Berlin olv Vladimir Ashkenazy,
 DECCA
 Hindemith - Kammermusik nr.2
 Ronald Brautigam, piano, Koninklijk Concertgebouworkest
 olv Riccardo Chailly, DECCA
 Bach - Klavierconcert in d BWV1052
 Edwin Fischer Kammerorchester, Edwin Fischer, piano, EMI (1933)
 Eisler - Die Mutter
 Dorothee Labusch, mezzosopraan, Emanuele Arciuli en Francesco Libetta, piano, Coro della

Radio Svizzera, Lugano, Coro Calicantus, CHANDOS
Milhaud - La création du monde
Contemporary Chamber Ensemble olv Arthur Weisberg, Nonesuch
Goodman, Benny - Bach goes to town
Benny Goodman and band, JSP
Sjostakovitsj - Prelude en Fuga opus 87: 2
Tatjana Nikolayeva, piano, Melodia
Kagel - Chorbuch
Nederlands Kamerkoor olv Mauricio Kagel, Winter & Winter

Aanbevolen Literatuur en websites

Kees van Houten, Marinus Kasbergen, *Bach en het getal* (De Walburgpers, 1985)

Martin van Amerongen, *Zijn bliksem, zijn donder, Over de Mattheus-Passie van Johann Sebastian Bach* (Ambo, 1997)

Hans T. David, Arthur Mendel (red.), *The New Bach Reader* (Norton & Company, 1998)

Christoph Wolff, *Johann Sebastian Bach, The Learned Musician* (Norton, 2001)

John Elliott Gardiner, *Music in the Castle of Heaven* (Penguin Books, 2013)

Ruth Tatlow, *Bach's Numbers - Compositional Proportion and Significance* (Cambridge University Press, 2015)

www.jsbach.org

www.allofbach.com

www.bachonbach.com

www.bach-cantatas.com

www.let.rug.nl/Linguistics/diversen/bach/map.html

www.music.qub.ac.uk/tomita/bachbib/

Enkele notities en citaten

“*Ich habe fleissig sein müssen; wer ebenso fleissig ist, der wird es ebenso weit bringen können.*” Bach naar zijn eerste biograaf J.N. Forkel, 1802

Bach was streng in de Lutherse leer, die menig manuscript voorzag van J.J. (Jesu Juva = Jezus help) aan het begin en S.D.G. (soli deo gloria = Voor god alleen, in de glorie) aan het slot ervan. Hij was ook een door-gewinterde kenner en theoreticus van zaken die de bijbel en geloof betreffen. Menigeen ziet hem als de vijfde apostel en als theoloog. Het gevolg is dat in zeer veel werken koralen zijn opgenomen, in zettingen, in variaties, in preludes, op tal van wijzen omspeeld.

“*De muziek van J.S. Bach - zo formeel, fait à froid, muziek van een zuivere architectuur, die je eerder aan steen doet denken dan aan nuances - wordt op symfonieconcerten door Wagneriaanse orkesten gespeeld. Wanneer het publiek Bachs muziek in de oorspronkelijke klankkleuren hoort, vindt het deze daardoor erg lelijk en schreeuwt 'heiligschennis'. Dat noem ik een misvorming, aan aanval op de muziek, een teken van grote onwetendheid, een misvatting, domheid.*” Aldus Stravinsky in 1923

De jazzmusicus Charles Mingus meende: “*Creativity is more than just being different. Anybody can play weird; that’s easy. What’s hard is to be as simple as Bach. Making the simple, awesomely simple, that’s creativity.*”

Brief van Bach aan zijn schoolvriend Georg Erdmann, 28 oktober 1730

‘Uw Hoog Edel Geboren Heer zal een ouden, trouwen dienaar wel excuseren, dat hij zich de vrijheid neemt U door deze te incommoderen. Er zullen nu haast vier jaren verlopen zijn, sedert Uw Hoog Edel Geboren mij gelukkig maakte met een goedgunstig antwoord op mijn aan U gericht schrijven. Daar ik mij herinner, dat U zeer geneigd was enig bericht te ontvangen over mijn fataliteiten, zal zulks hiermede gehoorzaam geschieden.

Mijne *fata* sinds mijn jeugd zijn U best bekend, tot aan de mutatie, welke mij als kapelmeester naar Cöthen trok. Daar had ik een edelmoedige vorst, die de muziek zowel lief had als kende, en bij wie ik mijn levensdagen hoopte te eindigen. Maar het moest geschieden, dat vermelde *Serenissimus* een Berenburgsche Prinses trouwde, en het toen wilde gelijken alsof de muzikale inclinatie bij genoemden vorst ietwat verflauwde, wijl de nieuwe vorstin amuzisch bleek te zijn; zo beschikte God dat ik herwaarts gevoceerd werd als *Directore Musices* en *Cantore* aan de Thomasschool.

Hoewel het mij eerst in het geheel niet passend wilde schijnen, van een kapelmeester een Cantor te worden, weshalve ook mijn resolutie gedurende een kwart jaar traineerde, maar deze post werd mij als dermate favorabel beschreven dat ik eindelijk - te meer daar mijn zonen geïnclineerd schenen tot de *studii* - het in naam van den Hoogsten waagde en mij naar Leipzig begaf, mijn proef aflegde en de mutatie ondernam.

Alhier ben ik nu naar Gods wil gevestigd. Maar omdat ik nu vind:

- 1) dat deze dienst op verre na niet zoo aanzienlijk is als men hem mij beschreven heeft,
- 2) vele *accidentia* aan deze post ontvielen,
- 3) een zeer dure plaats,
- 4) een zonderlinge en de muziek weinig toegewijde overheid is,

ik verder bijna in voortdurende ergernis en vervolging moet leven, zo zal ik genoodzaakt zijn met de Hoogsten bijstand mijn *geluk* elders te zoeken. Mocht Uw Hoog Edel Geboren voor een oude trouwen dienaar in gindse stad een convenabele post weten of vinden, dan verzoek ik allergehoorzaamst voor mij een zeer goedgunstige recommandatie in het geding te brengen; aan mij zal het niet mankeren, mij ten zeerste moeite te geven aan de zeer goedgunstige voorspraak en intercessie enige satisfactie te geven.

Mijn huidige post belooft ongeveer 700 thaler, en wanneer er iets meer dan *ordinairement* lijken zijn, dan stijgen naar proportie de *accidentia*, is hier echter gezonde lucht, dan verminderen daarentegen ook deze zoals ik het vorige jaar aan ordinaire lijken meer dan 100 thaler *accidentia* heb ingeboet. In Thüringen kan ik met 400 thaler verder komen dan alhier met nog eens zoveel honderden vanwege de excessieve kostbare levenswijze.

Nu moet ik echter in het kort toch nog een en ander vermelden over mijn huiselijke omstandigheden. Ik ben ten 2de male getrouwd en is mijn eerste vrouw zaliger in Köthen gestorven. Uit het eerste huwelijk zijn drie zonen en een dochter in leven gelijk Uw Hoog Edel Geboren nog in Weimar gezien hebt, indien U zich welwillend herinnert. Uit het 2de huwelijk zijn in leven 1 zoon en 2 dochters. Mijn oudste zoon is *studiosus juris*, de beide andere frequenteren nog de een *primam* en de ander *secundam classem* en de oudste dochter is ook nog ongehuwd. De kinderen van het andere huwelijk zijn nog klein en de eerst geboren jongen 6 jaar oud. Allen zijn zij geboren musici en ik kan verzekeren, dat ik reeds een *concert vocaliter* en *instrumentaliter* met mijne familie formeren kan, te meer daar mijn huidige vrouw een goede soprano zingt en ook mijn oudste dochter niet slecht treft. Ik overschrijd bijna de maat der hoffelijkheid wanneer ik Uw Hoog Edel Geboren met nog meer incommodeer, weshalve ik mij haast te eindigen met alle onderdanige respect, voor mijn leven verblijvend

Uw Hoog Edel Geboren
gans gehoorzame en dienstvaardige dienaar

Joh. Sebast. Bach.”

(ontleend aan Caspar Höweler, *XYZ der Muziek*)

Enkele liedteksten

Cantate *Ach, lieben Christen, sei getrost*, BWV114, Aria *Wo wird in diesem Jammertale*

Wo wird in diesem Jammertale
Vor meinen Geist die Zuflucht sein?
Allein zu Jesu Vaterhänden
Will ich mich in der Schwachheit wenden;
Sonst weiss ich weder aus noch ein.

Johannes Passion - nummer 12c

Evangelist: Er leugnete aber und sprach:

Petrus: Ich bins nicht!

Evangelist: Spricht des Hohenpriesters Knecht' einer, ein Gefreundter des, dem Petrus das Ohr abgehauen hatte:

Servus: Sahe ich dich nicht im Garten bei ihm?

Evangelist: Da verleugnete Petrus abermal, und alsobald krähete der Hahn. Da gedachte Petrus an die Worte Jesu und ging hinaus und weinete bitterlich.

Matthäus Passion, deel 1: nummers 9a - 12

9a. *Evangelist*

Aber am ersten Tage der süssen Brot' traten die Jünger zu Jesu, und sprachen zu ihm:

9b. *Jünger*

Wo willst du, daß wir dir bereiten das Osterlamm zu essen?

9c. *Evangelist*

Er sprach:

Jesus

Gehet hin in die Stadt zu einem und sprecht zu ihm: Der Meister läßt dir sagen: Meine Zeit ist hier, ich will bei dir die Ostern halten mit meinen Jüngern.

Evangelist

Und die Jünger taten wie ihnen Jesus befohlen hatte, und bereiteten das Osterlamm. Und am Abend setzte er sich zu Tische mit den Zwölfen. Und da sie aßen, sprach er:

Jesus

Wahrlich, ich sage euch: Einer unter euch wird mich verraten.

9d. *Evangelist*

Und sie wurden sehr betrübt, und huben an ein Jeglicher unter ihnen, und sagten zu ihm:

9e. *Jünger*

Herr, bin ich's?

10. *Choral*

Ich bin's, ich sollte büßen,
An Händen und an Füßen
Gebunden in der Höll';
Die Geißeln und die Banden
Und was du ausgestanden,
Das hat verdienet meine Seel'

11. *Evangelist*

Er antwortete und sprach:

Jesus

Der mit der Hand mit mir in die Schüssel tauchet, der wird mich verraten. Des Menschen Sohn gehet zwar dahin, wie von ihm geschrieben stehet, doch wehe dem Menschen, durch welchen des Menschen Sohn verraten wird. Es wäre ihm besser, daß derselbige Mensch noch nie geboren wäre.

Evangelist

Da antwortete Judas, der ihn verriet, und sprach:

Judas

Bin ich's, Rabbi?

Evangelist

Er sprach zu ihm:

Jesus

Du sagests.

Evangelist

Da sie aber aßen, nahm Jesus das Brot, dankete und brach's und gab's den Jüngern, und sprach:

Jesus

Nehmet, esset, das ist mein Leib.

Evangelist

Und er nahm den Kelch und dankete, gab ihnen den, und sprach:

Jesus

Trinket alle daraus, das ist Mein Blut des neuen Testaments, welches vergossen wird für viele, zur Vergebung der Sünden. Ich sage euch: Ich werde von nun an nicht mehr von diesem Gewächs des Weinstocks trinken bis an den Tag, da ich's neu trinken werde mit euch in meines Vaters Reich.

12. *Rezitativ*

Wiewohl mein Herz in Tränen schwimmt, Daß Jesus von mir Abschied nimmt, So macht mich doch sein Testament erfreut: Sein Fleisch und Blut, o Kostbarkeit, Vermacht er mir in meine Hände, Wie er es auf der Welt mit denen Seinen, Nicht böse können meinen, So liebt er sie bis an das Ende.

Tönet, ihr Pauken BWV 214 openingskoor

Tönet, ihr Pauken! Erschallet, Trompeten!
Klingende Saiten, erfüllet die Luft!
Singet itzt Lieder, ihr muntren Poeten,
Königin lebe! wird fröhlich geruft.
Königin lebe! dies wünschet der Sachse,
Königin lebe und blühe und wachse!

Durchlauchteter Leopold BWV 173a slotkoo

Nimm auch, großer Fürst, uns auf
Und die sich zu deinen Ehren
Untertänigst lassen hören!
Glücklich sei dein Lebenslauf,
Sei dem Volke solcher Segen,
Den auf deinem Haupt wir legen

Matthäus Passion

4a *Evangelist:*

Da versammelten sich die Hohenpriester
und Schriftgelehrten und die Ältesten im Volk
in dem Palast des Hohenpriesters, der da hieß Kaiphas,
und hielten Rat, wie sie Jesum mit Listen griffen und töteten.
Sie sprachen aber:

4b

Chorus:

Ja nicht auf das Fest, auf dass nicht ein Aufruhr werde im Volk.

4c

Evangelist:

Da nun Jesus war zu Bethanien, im Hause Simonis des Aussätzigen,
trat zu ihm ein Weib, die hatte ein Glas mit köstlichem Wasser
und goss es auf sein Haupt, da er zu Tische saß.

Da das seine Jünger sahen, wurden sie unwillig und sprachen:

4d

Chorus:

Wozu dienet dieser Unrat?

Dieses Wasser hie mögen teuer verkauft
und den Armen gegeben werden.

Evangelist

Da das Jesus merketete, sprach er zu ihnen:

Jesus

Was bekümmert ihr das Weib? Sie hat ein gut Werk an mir getan.

Ihr habet allezeit Armen bei euch, mich aber habt ihr nicht allezeit.

Daß sie dies Wasser hat auf meinen Leib gegossen, hat sie getan, daß
man mich begraben wird. Wahrlich, ich sage euch, wo dies Evangelium
geprediget wird in der ganzen Welt, da wird man auch sagen zu ihrem
Gedächtnis, was sie getan hat.

25

Chorale

Was mein Gott will, das g'scheh allzeit,

Sein Will, der ist der beste,

Zu helfen den'n er ist bereit,

Die an ihn gläuben feste.

Er hilft aus Not, der fromme Gott,

Und züchtiget mit Maßen.

Wer Gott vertraut, fest auf ihn baut,

Den will er nicht verlassen.

39

Aria

Erbarme dich,

Mein Gott, um meiner Zähren willen!

Schaue hier,

Herz und Auge weint vor dir

Bitterlich.

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een smartphone of tablet.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers

Middelblok 81

2831 BK Gouderak

Tel: 0182 - 37 00 01

E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Studium Generale Universiteit Leiden**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Leiden, november & december 2015)

STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer

MUZIEK Cok Verweij

MASTERING Frits de Bruijn

VORMGEVING Floor Plikaar

© Copyright 2016 Home Academy Publishers, Den Haag

ISBN 978 90 8530 150 9

NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.